

Till minnet av Ambjörn Carlsson (1938-2016)

Människan har ibland anledning att stanna upp och fundera över den inriktning livet tagit. Vi drabbas någon gång av insikten att tillvaron hade sett annorlunda ut - kanske väsentligt annorlunda - om någon betydelsefull person saknats eller någon avgörande händelse aldrig ägt rum. För min del har det länge stått klart att mötet med Ambjörn Carlsson en tidig höstdag år 1972 förändrade mitt liv för alltid. Som ung gymnasist fick jag rådet att uppsöka honom för att reda ut identiteten av en stor svart *Catops*-art som jag hittat och som inte fanns med i Lindroths 'Våra skalbaggar'. Han sades dessutom känna min dåvarande favoritgrupp vivlar bättre än de flesta och hade till och med lyckats fånga åtskilliga arter av det närmast fabelaktiga släktet *Bagous*.

När jag första gången anlände till lägenheten på Vildanden i Lund mötte en farbror med nyfikna ögon, rejält skägg, grova drag och bred bringa i dörröppningen. Strax fann jag mig andäktigt studerande den ena lådan efter den andra av absolut perfekt preparerade och monterade skalbaggar. Till min överraskning var montagen gjorda på plast. Det hade jag aldrig sett eller hört talas om. Det såg vackert ut, och dessutom kunde man se undersidan på djuren. Praktiskt. Från den dagen var det klippbara plastflak av cellulosaacetat som gällde. Dessa inhandlades i Grahn's pappershandel på Lilla Fiskargatan. Senare stod det klart att vi var tämligen ensamma om att använda denna monteringsmetod. Dock fanns en föregångare, nämligen den flitige och ytterst kompetente lektorn i Hässleholm, Gunnar Israelson, skalbaggsfaunans förnämste utforskare av denna trakt. Han monterade på plast, och det är sannolikt att Ambjörn lät sig inspireras av honom. Min *Catops* visade sig vara *C. chrysomeloides*, en i Skåne då närmast okänd art. Styrt av detta vågade jag nu fråga om *Bagous*, *Lixus* och andra fantastiska vivlar, sällsyntheter som jag trots frenetiskt håvande längs landsvägarna konstigt nog aldrig hade sett. "Följ med ut till Håckeberga på söndag, så skall jag visa dig!", blev svaret. Oj! Sällan har en så föga kyrkosam vivelentusiast längtat till söndagen!

Söndagen kom, vi vinkade adjö till Anita och

Ambjörn Carlsson på skalbaggsjakt vid Törnbotten, Öland, juni 2012. Foto: C. Fägerström..

barnen och äntrade Ambjörns volvo. "Spänn fast säkerhetsbältet!", löd det från förarsätet. Självklart, tänkte jag. När vi kom ut på den kurviga småvägen mot Genarp förstod jag vad Ambjörn syftade på. Kurvorna togs på skrikande hjul i en bra bit över hundra, och jag insåg plötsligt att det fanns andra som längtade ännu mer efter vivlarna i Håckeberga. Med suverän kontroll över den skenande bilen nämnde han, liksom i förbifarten, att han en gång gjort trettimilaturen Lund-Öland på under två och en halv timme. Jag var inte förvånad. Däremot skräckslagen, och det var på darrande ben jag vacklade ur bilen, ivrigt kramande håvar och såll som om det gällde livet. Senare fick jag veta att Ambjörn var gammal tävlingsförare och med viss fäbless för att skrämmaningslösa medpassagerare.

Resten av dagen blev en triumffärd genom skog, fält och kärr. Likt en caesar gick Ambjörn först, ivrigt pekande. "Det där är *Sium*, och på den sitter *Lixus paraplecticus*!". "Jaha!", sade jag med lätt misstro, och drog taffligt med håven i vegetationen. Jag baxnade när det satt två praktfullt gulgröna, lätt omruskade jättevivlar i håven. Fantastiskt. «Där tog jag *Amalorrhynchus* förra året. Sällsynt art. Nu går vi och sållar *Bagous*!". Det lät som när man går och handlar i affären.

Christer & Ambjörn Carlsson, ett framgångsrikt team i svensk bilorientering cirka 1966. Pressfoto.

Där borta står flingorna, och där håvar man *Ceutorhynchus viduatus*. Är det så lätt att hitta vivlar, undrade jag, förbluffad. Uppenbarligen, ty några timmar senare hade jag sett mina första *Bagous*, inklusive den storvuxna rariteten *B. binodulus*. När jag senare släckte lampan den kvällen, återkallande dagens händelser, kände jag att världen hade rubbats ur sitt läge. Den – eller jag – var inte längre densamma. Något i mitt inre ropade och kallade, något som jag visste att jag var oåterkalleligt förlorad för. Ambjörn hade hjälpt mig glänta på en stängd port, och jag längtade intensivt efter att få se vad som fanns på andra sidan.

Ambjörn Carlsson föddes en sen marsdag i Långträsk i Norrbotten, några mil från pitelappska gränsen. Kring år 1945 flyttade familjen ner till Skåne och Malmö. Hans far var polis och modern arbetade på EPA varuhus. Fadern fick så småningom en tjänst i Västra Sallerup, där familjen installerade sig i skolhuset. Därefter gick flytten vidare till Krutmöllan vid

Kävlingeån och byns stationshus. Där tillbringade han och hans två bröder Tommy och Christer en viktig del av ungdomen. Hemmet låg nära naturen, vilket kom att inverka på Ambjörn på ett avgörande sätt. Vid ett tillfälle påträffades en övergiven kattuggleunge. Ungen togs hem, föddes upp och tämjdes så att den gärna satt på handen eller på mormoderns vävstol. Den kände fågelvännen och naturfilmaren Jan Lindblad blev så förtjust när han fick höra talas om ugglan att han köpte den på studs. Ambjörn lyckades även tämja en ekorre så väl att den byggde bo i ett par gamla uniformsbyxor och orädd kurade ihop sig runt nacken på husfolket.

På läroverket i Eslöv hade Ambjörn lektor Olof Ryberg som lärare, berömd entomolog från Lund och främst känd under artistnamnet Lopp-Olle. Lopp-Olles oortodoxa lektioner bröt av på ett spännande sätt, eftersom han gärna förevisade levande fladdermöss från bygdens kyrkvindar, eller småkryp som fått följa med hem från avlägsna resmål. Lopp-Olles entusiasm smittade och riktade ynglingens intresse vidare mot småkrypens värld.

Jaktintresserade inledningsvis Ambjörn, och han intresserade sig särskilt för fångst av de mindre däggdjuren, som kanin och vildmink. Kanin jagades med hjälp av egenhändigt knutna fångstnät och en tam iller. Minkfångsten blev så framgångsrik att han helt kunde subventionera sitt första bilköp, en SAAB 96 tvåtakare, med förtjänsten från de sålda skinnen. Jaktintresset inspirerade honom även att söka jägmästarutbildning i Garpenberg, men trots flera försök antogs han inte. I stället fick en annan talang styra val av yrkesbana, nämligen hans hantverksskicklighet och fingertoppskänsla för trä, plåt och metall. I Ambjörns händer blev vanliga verktyg till trollspön med vilka kniviga konstruktionsproblem fick sin lösning. Till yrket blev Ambjörn metallarbetare, men han var i realiteten en fixare och problemlösare med resurser och talanger på de mest skilda områden. Ett sådant var entomologiska redskap, ett annat motorer, bilar och fordon.

Ambjörn och hans två bröder blev tidigt intresserade av bilar och bilspport. De blev så skickliga i att kappköra standardbilar i terräng efter karta (bilorientering) att de snart vann SM-medaljer i sporten. Fart, taktik, kartläsning, ter-

rängkännedom och motormekanik i skön sammansmältning. Alla tre kunde ratta bilen, men Ambjörn kom efter hand att främst fungera som kartläsare åt Christer. Mången kväll före tävling sågs han böjd över 'grönsaksbladet' (ekonomiska kartan) studerande tävlingsområdets myller av småvägar. Kartkännedom skulle sedan i entomologens skepnad få en helt annan och ny mening.

I början av nittonhundrasextioalet träffades Ambjörn och Anita. De gifte sig 1966 och fick snart barnen Martin och Madeleine. Vid en utflykt till Stenshuvud en vacker försommardag år 1966 råkade han få syn på några insektslarver, vilket kom att återuppväcka en sedan ungdomen slumrande lust för naturen och dess skapnader. Han började samla skalbaggar, men nu med den mogna mannens blick och erfarenhet. Samlandet accelererade snabbt, kontakter togs, böcker och mikroskop köptes in och redskap tillverkades. På några få år utvecklade han häpnadsväckande skicklighet i prepareringsteknik. Samtidigt upp-täckte han långhorningarnas och de vedlevande insekternas förtrollade värld. Han studerade tekniker för uppfödning av vedlevande larver och blev snart en mästare i grenen. Jag minns gott hur han stolt visade sina kläckningsburkar med *Ludius*-larver (mulmknäppare *Ela-ter ferrugineus*) vilka matades med bland annat dagmask.

År 1976 flyttade familjen från Lund till Blåvingevägen i Södra Sandby. Entomologi tog sin beskärda tid av dygnet, men trots det fortsatte han att tillsammans med en växande familj intressera sig för motorsport, nu i form av drag-racing. Denna blev efter hand så framgångsrik att han kom att sponsras av olika fabriksfirmor, bl.a. Dalhems bildelar i Vessigebro. Tusentals timmar spenderades i verkstaden. Med sonen Martin, redan mästare med svetsaggregat, trimmades motorer och specialtillverkades chassin, karosser, hjulupphängningar och avgassystem för hand, allt med stor omsorg och perfektion. Praktiskt taget allt nyttillverkades i lättare material (titanium/aluminium), och ryktet om deras skicklighet spred sig, till och med till det stora landet i väster. Där gick Ambjörn och Martin under namnet "The Bug Professors". Men hela familjen var engagerad och deltog med liv och lust i tävlandet. Både Madeleine och Martin

"The Bug Professors". Martin Carlsson visar upp hans och pappa Ambjörns egenhändigt tillverkade dragster. Artikel i amerikansk facktidsning för bilar från 1990-talet.

var utmärkta förare och körde vidundren, som kunde nå en acceleration från 0 till 100 kilometer i timmen på 2,85 sekunder, medan Ambjörn nöjde sig med att tillverka, meka och serva. Hustru Anita köpte till och med in en tretton ton tung buss som inreddes med rum och sovplatser, samt garage för en bil. Därtill kom släp för ytterligare en bil. Med bussen turnerade familjen runt i Sverige och blev ett välkänt inslag vid tävlingar. Naturligtvis försummade Ambjörn inte att utnyttja resorna för entomologiska eskapader, även om entomologin fick stå tillbaka under dessa år.

Ambjörns hantverksmässiga och tekniska färdigheter firade triumfer inom det entomologiska gebitet också. Välkända är exempelvis hans egentillverkade slaghåvar. Genom att vidga håvöppning, använda starkt segeltyg för håvpåse, stärka ramen i lättmetall och göra den hopfällbar, samt tillföra en fastsvetsad bygel

Exkursion till Hallands Väderö en tidig vårdag cirka 1983. Fr. v. Thomas Sandgren, Mikael Sörensson, Willy Kronblad, Ambjörn Carlsson, Bertil Sandgren(?), Rickard Baranowski, Gösta Gillerfors. Foto. P. Cederström.

som stöd för håvarmen skapade han ett hög-funktionellt och närmast outslitligt redskap för slaghåvning i all slags vegetation, inklusive den allra taggigaste. Denna håv, som inte liknade något förut skådat, kom att gå under epitetet 'ambjörnhåv'. Idag torde ett tiotal lyckliga entomologvänner vara i besittning av detta effektiva vapen. Ambjörn tillverkade även vattenhåvar och bilhåvar efter egen konstruktion, utdrivningstrattar (Tullgren/Berlese) och såll, samt skåp med insektslådor med glaslock, allt med samma finess och precision. Med en sällan skådad hängivenhet och uthållighet odlade han sitt entomologiska intresse, och han fick snabbt kamrater och efterföljare.

Under sjuttioalet uppstod i Skåne en grupp av drivna och fältvana entusiaster vari Ambjörn utgjorde en viktig kugge. Kärnan bestod av Ambjörn, Peter Cederström, Rickard Baranowski, Alan Dufberg, Gösta Gillerfors, Anders Törnvall, Bengt Andersson och undertecknad. Man exkurerade ensam, i smågrupper eller alla tillsammans. Exkursionsmålen skiftade, men Häckeberga, Hallands Väderö, Ålabodarna, Skärålid och Degebergatrakten återkom ständigt på menyn. Andra vänner deltog i varierande grad, och en ständigt återkommande besökare var den outröttlige entusiasterna och storsamlaren

Stig Lundberg från Luleå som under sina tjänsteresor gärna förlade lediga perioder till Skåne. När Stig kom samlades alla för exkursion. De talrika sessionerna i fält avrundades ibland med en bit mat hos någon av deltagarna, varunder Stig till allas muntration gärna sorterade sällprov i knät vid matbordet samtidigt som han förtärde egen eller serverad föda, ivrigt och utan uppehåll rabblande latinska namn och fynd av sällsynta skalbaggar. Koncentrationen av skickliga samlare inom gruppen skapade en positiv rivalitet och tävlingsanda, något som passade Ambjörns tävlingsinstinkt fint, och raden av för landet nya arter och andra spännande fynd tycktes aldrig ta slut under dessa år.

Med tiden utkristalliserades några favoritlokaler som Ambjörn ständigt återkom till. En sådan var Fyledalen och dess nära omgivning. Med sin sköna natur, rika vilt- och fågelliv, samt ännu delvis utforskade insektsfauna utgjorde denna skånska pärla en ständig lockelse som han gärna uppsökte när själen behövde sitt. Under många år, från 1967, inventerade han Örups almskog innan den drabbades av almsjuka och fann många märkvärdigheter, bl.a. almknäppare *Ischnodes sanguinicollis* och almvivel *Anthonomus ulmi*.

Ambjörn Carlsson undersöker en tall på Gotska Sandön, cirka 1977. Foto: P. Cederström.

Ambjörns trägnagare *Dorcatoma ambjoerni* Baranowski, 1985, holotyp. Foto: LU.

Ambjörn samlade alla skalbaggsgrupper, och inga var honom främmande, inte ens de minsta och svåraste. Han blev med tiden en skicklig determinator med en exemplariskt uppbyggd referenssamling, där få svenska arter saknades. Varje art representerades idealt av fem hanar och fem honor, tillsammans tio exemplar. För några samlare blev detta tillvägagångssätt stilbildande, och en full rad av tio exemplar kom därför i vissa kretsar att bli kända som 'en ambjörn'. Den minutiöst preparerade samlingen om nästan 70 000 exemplar betraktades av många som den kanske vackraste som hopbragts på svensk mark och finns nu på Entomologiska Museet i Lund. Den är nu även digitaliserad och tillgänglig via Biologiska Muséets hemsida (www.biomus.lu.se).

Ambjörns förmåga att hitta arter är omvitnad, och fann han dem inte på första försöket letade han tills han hittade dem. Envishet, uthållighet och perfektion var utmärkande persondrag. Ibland fick han hjälp av familjen, som den gången på Gotska Sandön då en liten kortvinge landade på hustru Anitas arm. En snabbt tillkallad Ambjörn kunde snart konstatera att det rörde sig om sagodjuret *Medon dilutus*, en art med delvis okänt levnadssätt och som i Nordeuropa

fortfarande bara är känd i en handfull individer från ön.

Ambjörn tillhör den utomordentligt exklusiva skara entomologer som upptäckt för vetenskapen nya, vedlevande skalbaggsarter i Sverige. Ur fruktkroppar av skillerticka från Hallands Väderö kläckte han upprepade gånger fram individer av en tidigare okänd tickgnagare av släktet *Dorcatoma*. Femton år efter primärfyndet 1970 beskrev vännen Rickard Baranowski arten under det vetenskapliga namnet *Dorcatoma ambjoerni*, ett sätt att hedra sin upptäckare. Ambjörns tickgnagare är numera främst känd från äldre, hålträdsrika lövskogsbestånd i Väst- och Mellaneuropa, samt vidare sydösterut till norra Grekland och västra Turkiet.

När Ambjörn fyllde sextiofem år gick han i pension. Samma kväll mottog han meddelande från sjukhuset att han drabbats av en hjärntumör. Besvär med syn och andra symptom hade dessförinnan tvingat honom att uppsöka läkare. Beskedet var nedslående. Han beslöt att lägga ner koleopterologin, sålde sin utrustning men behöll samlingen. I stället tog han upp ett annat intresse som börjat spira under tidigt tjugohundretal: Skånes kungsörnar. Han och Anita började övervaka örnarna och deras bon. Med

Ambjörn Carlsson med hustru Anita vid hans eget initierade projekt, Stenby fågelskyddsområde i Fyledalen år 2012.

stor ihärdighet lärde de sig allt om varje örnpar och upptäckte till sin förskräckelse att hoten mot fåglarna var flera. Flera gånger fick han ta hand om skadade eller döda kungsörnar och andra rovfåglar, vanligen som en följd av att de kommit i kontakt med högspänningsledningar via märkningsringarna. Efter intensiva påtryckningar fick han elbolagen att säkra högspänningsledningarna med särskilda stolpskydd.

Paret fick även tillstånd av länsstyrelsen att montera kameror i bon som kunde följa örnarna genom hela häckningssäsongen. Tusentals timmar och flera unika händelser fångades på film. Trycket från aningslösa skådare och fotografer var hårt på örnarna, och Ambjörn verkade länge för utökat skydd av kärnområdet kring bona i Fyledalen, något som länsstyrelsen till slut anammade. Detta särskilda skyddsområde, skisserat av honom själv, var han mycket stolt över. I debatt med den ostrukturerade och oekologiska jakten på vissa av de skånska godsen tog han strid (se Jaktdebatt 2012:1). Med sin omutlighet och sitt envisa försvar för vilt och rovfåglar var han inte populär och fick vid något tillfälle till och med mordhot uttalade mot sig. Att värna naturen kräver stundom ett icke föraktligt mått av civilkurage, något som ofta glöms bort. Som tack för sina mångåriga insatser för Skånes rovfåglar belönades han av

Skånes Ornitologiska Förening (SkOF) år 2007 med hederspriset 'Årets Gåsakarl'. Han erhöll även stipendier, samt ett hederspris år 2014 av föreningen Kungsörn Sverige.

År 2011 opererades Ambjörn, med en chans på två att klara sig. Operationen lyckades och han kunde återuppta koleopterologin, nu med en ny, ung generation entomologer vid sidan. Han tillverkade nya håvar och redskap och satsade bland annat på omfattande bilhävning längs Håckebergas skogsvägar, med anmärkningsvärda resultat och fynd av flera för landet nya arter. Hösten 2015 började en tilltagande trötthet göra sig märkbar och vid jultid det året mottog han besked att han drabbats av obotlig leukemi. Sjukdomen tärde allt mer, och i mitten av december 2016, veckan innan han dog, gjorde han ett sista försök att köra ut till sitt älskade Fyledalen.

Ambjörn Carlssons entomologiska gärning kan inte underskattas. Även om han själv betraktade sig som ren amatör rörde han sig i gränslandet mot sublim professionalism. Han publicerade sig i ringa omfattning, men den till universitetet i Lund donerade samlingen utgör likväl ett betydande arv och äreminne. Som vedentomologisk expert var han svårslagen. Som fältentomolog, uppfinnare och preparatör närmast fenomenal. Hans insats för utforskandet

av Skånes skalbaggsfauna är viktig och intar en betydelsefull plats i traditionen. För min egen del bär jag alltid med mig minnet av en vänlig, nyfiken och varmhjärtad person, en god vän som en dag i min ungdom öppnade dörren till en dittills okänd värld av äventyr, skönhet och mystik. På en sluttning någonstans i Fyledalen, med örnar, baggar och fjärilar som vittnen, ströddes askan efter entomologen och vännen Ambjörn Carlsson.

Stort tack till Anita Carlsson och Martin Carlsson för uppgifter och historier om en tid som icke mera är.

Mikael Sörensson, Lund

Bibliografi

- Baranowski, R. & Carlsson, A. 1972. Några för Skåne nya skalbaggar (Coleoptera). – Entomologen 1: 7-9.
- Carlsson, A. & Fägerström, C. 2016. Fyra för landet nya skalbaggar funna i Häckeberga, Skåne. – Entomologisk Tidskrift 137(1-2): 51-57.

Eponymer

- Dorcatoma ambjoerni* Baranowski, 1985 [Col. Ptinidae]

Ambjörn Carlsson och Rickard Baranowski (Andersson) på exkursion cirka 1970. Foto: P. Cederström.